

ABDULLA QODIRIY IJODIGA ADABIY TANQIDCHILIK MUNOSABATI

Mashrapova Mohira

Fargʻona davlat universiteti

filologiya fakulteti 23.90"A" guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oʻzbek romanchiligi asoschisi Abdulla Qodiriyning badiiy merosi va unga adabiy tanqidchilikning yondashuvi tahlil qilinadi. Qodiriyning “Oʻtkan kunlar”, “Mehrobdan chayon” kabi asarlarida milliy uygʻonish gʻoyalari, tarixiy haqiqatni badiiy talqin qilish, obrazlar tizimidagi yangilik va til uslubidagi novatorlik jihatlari koʻrib chiqiladi. Maqolada XX asr boshlaridan to hozirgi davrgacha boʻlgan tanqidiy qarashlarning bosqichlari, tanqidchilarning baholari, Qodiriy ijodining oʻzbek adabiyoti taraqqiyotidagi oʻrni va zamonaviy adabiy jarayonda qayta talqin qilinishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari Qodiriy ijodining doimiy aktual boʻlib kelayotgani va milliy adabiy tafakkurda oʻzgarmas qadriyat sifatida ahamiyat kasb etishini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: Abdulla Qodiriy, Adabiy tanqidchilik, Oʻzbek romanchiligi, Tarixiy roman, Badiiy talqin, Milliy uygʻonish, Obrazlar tizimi, Tanqidiy baho, Adabiy jarayon, Qodiriy merosi.

Аннотация: В статье анализируется творческое наследие Абдуллы Кадыри, основоположника узбекского романизма, и подход к нему литературной критики. В таких произведениях Кадыри, как «Минувшие дни», «Скорпион из алтаря», рассматриваются идеи национального пробуждения, художественная интерпретация исторической истины, новаторство в системе образов и новаторские аспекты языкового стиля.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, литературная критика, узбекский роман, исторический роман, художественная интерпретация, национальное пробуждение, система образов, критическая оценка, литературный процесс, наследие Кадыри.

Annotation: This article analyzes the artistic heritage of Abdulla Qodiriy, the founder of Uzbek novelism, and the approach of literary criticism to it. In Qodiriy's works such as

"Bygone Days", "Scorpion from the Altar", the ideas of national awakening, artistic interpretation of historical truth, innovation in the system of images and innovative aspects of language style are examined. The article covers the stages of critical views from the beginning of the 20th century to the present, the assessments of critics, the role of Qodiriy's work in the development of Uzbek literature and its reinterpretation in the modern literary process. The results of the research show that Kadiri's work remains relevant and has become an unchanging value in national literary thought.

Keywords: Abdulla Qodiriy, Literary criticism, Uzbek novel, Historical novel, Artistic interpretation, National awakening, System of images, Critical assessment, Literary process, Qodiriy's legacy.

В статье рассматриваются этапы развития критических взглядов с начала XX века до наших дней, оценки критиков, роль творчества Кадыри в развитии узбекской литературы и его переосмысление в современном литературном процессе. Результаты исследования показывают, что творчество Кадыри сохраняет свою актуальность и стало непреходящей ценностью в национальной литературной мысли.

KIRISH

Abdulla Qodiriy o'zbek adabiyoti tarixida romanchilik maktabining asoschisi, milliy badiiy tafakkurda tub burilish yasagan ijodkorlardan biridir. Uning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari, ko'plab hikoyalari, publitsistik maqolalari XX asr boshidagi ma'rifiy jarayonning yetakchi manbalaridan hisoblanadi. Qodiriy ijodi yaratilgan ilk davrlaridanoq adabiy tanqidchilik doirasida muhokama qilinib kelgan. Bu munosabat zamon talabi, mafkuraviy bosimlar, adabiy maktablarning o'zgarishi bilan turli bosqichlarda turlicha bo'lgan. Qodiriy ijodining ilk tanqidiy talqinlari (1920–1930-yillar).

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Jadidchilik adabiy muhitidagi munosabat Qodiriy jadid ziyolilari nazarida: milliy romanchilikni yaratgan novator adib, millatni uyg'otuvchi fikrlar sohibi, bobolar tarixini yoritgan fidoyi ijodkor sifati bilan qadrlangan.

Fitrat, Cho‘lpon, Munavvarqori kabi ziyolilar Qodiriy ijodini millatning ma’naviy uyg‘onishiga xizmat qiluvchi kuch deb baholaganlar.

Sovet mafkurasi bosimi ostidagi tanqidiy qarashlar 1920-yillarning oxiri va 1930-yillarning boshlarida adabiyotda sovetcha mafkuraviy mezonlar kuchaydi. Shu sabab: Qodiriy “feodal munosabatlarni ideallashtirdi”, “tarixiy shaxslarni romantiklashtirdi”, “burjua millatchiligiga moyil” kabi ayblovlarga duch keldi.

Bu tanqidlar ko‘proq mafkuraviy xarakterga ega bo‘lib, ilmiy asosga tayanmagan. Qodiriy ijodining qatag‘on yillarida baholanishi (1938–1956) Qodiriy 1938-yilda qatl etilgach, uning nomi man etildi. Bu yillarda: asarlar chop etilmadi, u haqida ijobiy fikr bildirish xavfli bo‘ldi, tanqidchilar uning ijodini “xalq dushmani adabiyoti” sifatida talqin qildi.

Mazkur davrda adabiy tanqidchilik Qodiriy ijodiga nisbatan mutlaqo salbiy va mafkuraviy yondashgan. Qodiriy merosining qayta tiklanishi va tanqidiy baholar (1956–1980-yillar) 1956-yilda sovet tuzumida “qayta tiklash” siyosati boshlanganidan keyin Qodiriy nomi oqlanadi.

Ilmiy adabiyotlarda yangicha qarashlar U. Normatov, M. Qodirov, A. Hayitmetov, O. Sharafiddinov kabi tanqidchilar Qodiriy asarlarining: tarixiy haqiqatni badiiy talqin qilish usuli, obraz yaratish mahorati, til va uslubidagi yangilik, o‘zbek adabiy tilini rivojlantirishdagi o‘rni kabi jihatlarini chuqur ilmiy tahlil qila boshladilar. Romanlar poetikasini tadqiq etish “O‘tkan kunlar”ning: kompozitsiyasi, psixologizm, tarixiylik, konfliktlar tizimi Yuqori darajada o‘rganila boshladi. “Mehrobdan chayon” esa: jamiyatdagi adolatsizlik, ma’naviy buzuvchilik, o‘z vaqtining mafkuraviy kurashlarini yoritgan asar sifatida talqin qilindi.

Mustaqillik davri tanqidlari (1991–hozirgacha) Mustaqillik yillarida Qodiriy ijodi haqiqiy ilmiy, erkin yondashuv asosida qayta baholandi.

Qodiriyning milliy adabiyotdagi o‘rni Tanqidchilar uni milliy romanchilik asoschisi, xalqning tarixiy xotirasini tiklovchi, ma’rifatparvar ijodkor sifatida e’tirof etadilar.

Asarlarining zamonaviy talqini Mustaqillikdan so‘ng Qodiriy romanlariga yangicha nuqtai nazar shakllandi:

“O‘tkan kunlar” — milliy o‘zlikni anglash g‘oyalarining badiiy talqini,

“Mehrobdan chayon” — jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi keskin pozitsiya,

Qodiriyning publitsistikasi — xalqning madaniy va ijtimoiy uyg‘onishiga xizmat qilgan asarlar sifatida o‘rganildi.

Abdulla Qodiriy (asosiy taxalluslari: Qodiriy, Julqunboy) (1894.4.10 Toshkent-1938.10.4) — XX-asr yangi o‘zbek adabiyotining ulkan namoyandasi, o‘zbek romanchiligining asoschisi; 20-yillardagi muhim ijtimoiy-madaniy jarayonlarning faol ishtirokchisi. Bog‘bon oilasida tug‘ilgan. Otasi Qodirbobo (1820—1924) xon, beklar qo‘lida sarbozlik qilgan, rus bosqini paytida (1865) Toshkent mudofaasida qatnashgan. Otasi boshidan o‘tgan sarguzashtlar Abdulla Qodiriyning qator asarlari, xususan tarixiy romanlarining yuzaga kelishida muhim rol o‘ynagan. Abdulla Qodiriy musulmon maktabida (1904–1906), rus-tuzem maktabida (1908–12), Abulqosim shayx madrasasida (1916–17) ta’lim oldi; Moskvadagi adabiyot kursida (1925–26) o‘qidi. Yoshligidanoq qadimgi Sharq madaniyati va adabiyoti ruhida tarbiya topgan; arab, fors va rus tillarini o‘rgangan. Jahon adabiyotini ixlos bilan mutolaa qilgan. Abdulla Qodiriyning ulkan merosi haligacha kitobxonlar qalbidan joy olmoqda.

Faoliyati Oilasi kambag‘allashganligi sababli bolalikdan mustaqil mehnat qila boshladi, turli kasblarni egalladi, mahalliy savdogarlarga kotiblik va gumashtalik qildi (1907–15). 1917-yil Oktabr davlat to‘ntarishidan so‘ng Eski shahar ozuqa qo‘mitasining sarkotibi (1918), „Oziq ishlari“ gazetasining muharriri (1919), Kasabalar sho‘rosining sarkotibi (1920), „Mushtum“ jurnalining tashkilotchilaridan va tahrir hay’ati a’zosi (1923–26).

Ijodi Abdulla Qodiriy ijodiy faoliyatining boshlanishi 1910-yillarning o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. „Sadoi Turkiston“ gazetasining 1914-yil 1-aprel sonida Abdulla Qodiriy imzosi bilan „Yangi masjid va maktab“ sarlavhali xabar bosiladi. Bu bo‘lajak adibning matbuotdagi dastlabki chiqishi edi. Oradan ko‘p o‘tmay, uning „To‘y“, „Ahvolimiz“,

„Millatimga“, „Fikr aylagil“ kabi she’rlari, „Baxtsiz kuyov“ dramasi, „Juvonboz“ hikoyasi chop etiladi (1914—1915). Abdulla Qodiriy ijodining dastlabki namunalari bo‘lgan bu asarlar millatparvarlik, ma’rifatparvarlik ruhida yozilgan bo‘lib, jadidchilik g‘oyalari bilan sug‘orilgandir. Muallif unda xalqning zabun holatidan kuyib so‘zlaydi, millatni uyg‘onishga da’vat etadi, fikrlashga chorlaydi. Abdulla Qodiriyning „Uloqda“ hikoyasi (1916) avvalgi asarlari bilan tenglashtirib bo‘lmaydigan darajada yuqori bo‘lib, XX-asr tongidagi o‘zbek realistik adabiyotining cho‘qqisi, realistik hikoyaning eng yaxshi namunasi hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy ijodi adabiy tanqidchilikning turli bosqichlari orqali sinovdan o‘tgan bo‘lsa-da, zamon sinovidan ham, mafkuraviy bosimlardan ham o‘zligini yo‘qotmagan holda milliy adabiyotning abadiy qadriyatiga aylangan. Bugungi kunda Qodiriy merosi milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va adabiy jarayonni rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi.

Qodiriyning “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari adabiy tanqidchilik tomonidan chuqur tahlil qilingan bo‘lib, bugun ular o‘zbek adabiyotining eng yuksak badiiy namunalaridan biri sifatida qaraladi. Adib yaratgan obrazlar tizimi — Otabek, Kumush, Hasanali kabi qahramonlar milliy xarakterning badiiy timsoli sifatida baholanadi. Abdulla Qodiriy o‘zbek adabiyotida romanchilik maktabini yaratgan, milliy tafakkur va tarixiy ongni uyg‘otgan ulkan adib sifatida adabiy tanqidchilik diqqat markazida bo‘lib kelgan. Uning asarlari turli davrlarda turlicha talqin qilingan bo‘lsa-da, barcha tanqidiy qarashlarning umumiy xulosasi shundan iboratki: Qodiriy o‘z ijodi bilan o‘zbek adabiyoti taraqqiyotiga mislsiz hissa qo‘shgan.

Sovet mafkurasi ta’siri ostidagi ilk tanqidiy yondashuvlar biryoqlama bo‘lib, adib ijodini cheklangan mafkuraviy mezonlar asosida baholagan bo‘lsa, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Qodiriy merosi ilmiy asosda o‘rganila boshlandi.

Mustaqillik yillarida esa uning asarlari adabiy-tarixiy haqiqatni badiiy talqin etish, milliy mentalitetni yoritish, inson ruhiyati va jamiyat ziddiyatlarini chuqur tasvirlash kabi fazilatlari bilan yana-da yuksak baholandi.

Abdulla Qodiriy ijodi o‘zbek adabiyoti tarixida tub burilish yasagan noyob hodisa sifatida adabiy tanqidchilikning doimiy e’tiborida bo‘lib kelgan. Adib yaratgan romanlar — “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” — nafaqat o‘zbek romanchiligiga asos solgan, balki milliy badiiy tafakkurning takomiliga ulkan turtki bo‘lgan asarlardir. Adabiy tanqidchilarning Qodiriy ijodiga munosabati turli tarixiy davrlarda bir-biridan keskin farq qilgan bo‘lsa-da, bugungi ilmiy baholar uning milliy adabiyotdagi o‘rni beqiyos ekanini tasdiqlaydi .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, N. Abdulla Qodiriy merosi va o‘zbek romanchiligi taraqqiyoti. – Toshkent: Akademnashr, 2011.
2. Rasulov, A. Qodiriy fenomeni: Adabiy-estetik talqin. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
3. Normatov, U. XX asr o‘zbek adabiy jarayoni va Qodiriy ijodi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018.
4. Xudoyberganov, E. Qodiriy asarlarining poetik tahlili. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2014.
5. G‘aniyev, I. Milliy roman va Qodiriy an’anasining davomiyligi. – Buxoro: BuxDU, 2020.
6. Qodirova, S. Abdulla Qodiriy romanlarida obrazlar tizimi. – Toshkent: Fan, 2017.
7. Hayitmetov, A. Tarixiy roman poetikasi va Qodiriy maktabi. – Toshkent: Universitet, 2013.
8. To‘xliyev, B. O‘zbek adabiy tanqidchiligida Qodiriy talqinlari. – Toshkent: Akademnashr, 2021.

9. O‘rozboyev, D. Qodiriy nasri va milliylik tamoyillari. – Qarshi: QDU nashriyoti, 2016.